

ORTA MƏKTƏB KİMYA KURSUNUN VIII SİNFİNDƏ “ELEKTROLİZ” MÖVZUSUNUN TƏDRİSİNDƏ FƏNDAXİLİ İNTEQRASIYANIN YARADILMASI İMKANLARI

A.F.Şamilova, A.Z.Məmmədova, G.V.Şadlinskaya

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Məqalədə müasir dövrdə ən çox işlədilən inteqrasiya anlayışı, onun mahiyyəti, səviyyələri barədə məlumat verilir, digər fənlərlə yanaşı kimya fənni kurikulumunda da inteqrasiyanın əsas prinsip kimi nəzərə alınması qeyd edilir. Orta məktəb kimya kursunun VIII sinfində tədrisi nəzərdə tutulan “Elektroliz”-ə aid dərslərin təşkili və keçirilməsində, əvvəlki müvafiq mövzularla fəndaxili inteqrasiya yaradılması imkanları verilir. Qeyd edilir ki, şagirdlərin keçmiş bilikləri əsasında dərslərin təşkili, onların müstəqil fəaliyyətini artırır, tədqiqatçılıq qabiliyyətinə yiyələnmələrinə imkan yaradır.

Əsaslı islahatlar aparılan ölkəmizdə digər sahələrdə olduğu kimi, yeni yaradılan təhsil sistemində də inteqrasiyaya diqqət yetirilmiş və əsas prinsiplərdən biri kimi qəbul edilmişdir. “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)” sənədi əsasında hazırlanmış fənn kurikulumlarında da inteqrativlik ön plana çəkilmişdir [1].

İnteqrasiya “intequer”-“bütöv”, “bütövləşmə” mənasını verən latın sözü olan “intequer”-dən götürülmüşdür. “İntequer” sözündən formalaşan “inteqratio” sözü də latın dilində “bərpa”, “tamamlanan” mənasını verir [5].

İnteqrasiya termininə XX əsrin sonundan etibarən daha çox müraciət olunmağa başlanılmışdır.

Mütəxəssislər apardıqları araşdırmalar və tədqiqatlara əsasən təhsillə bağlı inteqrasiya barədə aşağıdakı dolğun ifadəni vermişlər:

“İnteqrasiya – müəyyən təhsil sistemi çərçivəsində şagirdlərin təfəkküründə dünyanın bütöv və bölünməz obrazını formalaşdırmaq, onları inkişafa və özünüinkişafa istiqamətləndirmək məqsədi ilə təlimin bütün məzmun komponentləri arasında struktur əlaqələri qurmaq və onları sistemləşdirməkdir. İnteqrasiya təlim prosesini təkmilləşdirir, fənlər arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılığı dərinləşdirməyə xidmət edir” [3].

Təhsil işçilərinin fikircə tədris prosesində fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyanın təmin edilməsi bilik və bacarıqların şagirdlər tərəfindən daha asan mənimsənilməsi, dərslərin maraqlı və məzmunlu qurulması, uşaqlarda tədqiqatçılıq meyllərinin yaranması üçün vacib şərtidir [3].

Fəndaxili inteqrasiya – hər hansı bir fənnin aşılacağı anlayış, bilik və bacarıqların əlaqələndirilməsi – fənn daxilindəki faktların sistemləşdirilməsidir.

Fəndaxili inteqrasiya daxili imkanlar hesabına uyğun məzmun və fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur, tədris olunan materialların şüurlu və daha möhkəm mənimsənilməsinə imkan yaradır.

Fəndaxili inteqrasiya şaquli və üfiqi olmaqla iki yerə ayrılır.

Şaquli inteqrasiya – sinifdən-sinfə keçdikcə tədris dərindən və genişlənən məzmun xətləri arasında varisliyi təmin edir, standartların siniflər üzrə əlaqəsini əhatə edir. Bilik, bacarıq və vərdişlərin sinifdən sinfə genişlənərək inkişaf etməsinə izləməyə imkan yaradır.

Üfiqi inteqrasiya – fənn üzrə məzmun xətlərini əlaqələndirməklə, müvafiq məzmun standartlarının müəyyən tədris vahidlərində ifadə olunmasını təmin edir. Hər sinif üzrə nəzərdə tutulmuş anlayışların, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasına xidmət edir.

Fənlərarası inteqrasiya – bir neçə fənnin əhatə etdiyi ortaq anlayış, bilik və bacarıqların sintezi olmaqla, bir fənnə aid anlayışların və metodların digər bir fənnin öyrənilməsində istifadəsini nəzərdə tutur. Fənlərarası inteqrasiya təlim materiallarının digər fənlərin imkanları hesabına məzmun etibari ilə genişlənməsinə, məsələlərin dərin təhlilinə və ümumiləşdirilməsinə xidmət edir. Bu proses təlimin səmərəliliyinin artmasına şərait yaradır.

2014-2015-ci tədris ilində ümumtəhsil məktəblərinin VII sinfindən etibarən tətbiq edilən kimya fənni kurikulumunda da inteqrativlik prinsipi nəzərə alınmış, kimya fənninin məzmununda fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya imkanları cədvəl şəklində verilmişdir [2].

Kimya fənni kurikulumunda şagirdlərin öyrənəcəyi məzmunu daha aydın təsvir etmək üçün müəyyən olunmuş məzmun xətlərinin **maddə və maddi aləm, kimyəvi hadisələr, eksperiment və modelləşdirmə, kimya və həyat** kimi nəzərdə tutulması da inteqrasiyanı təmin edir.

Kimya fənni kurikulumuna əsasən VIII sinifdə tədrisi nəzərdə tutulan “Elektroliz” mövzusunda fəndaxili inteqrasiya yaradılması imkanlarını nəzərdən keçirək [4].

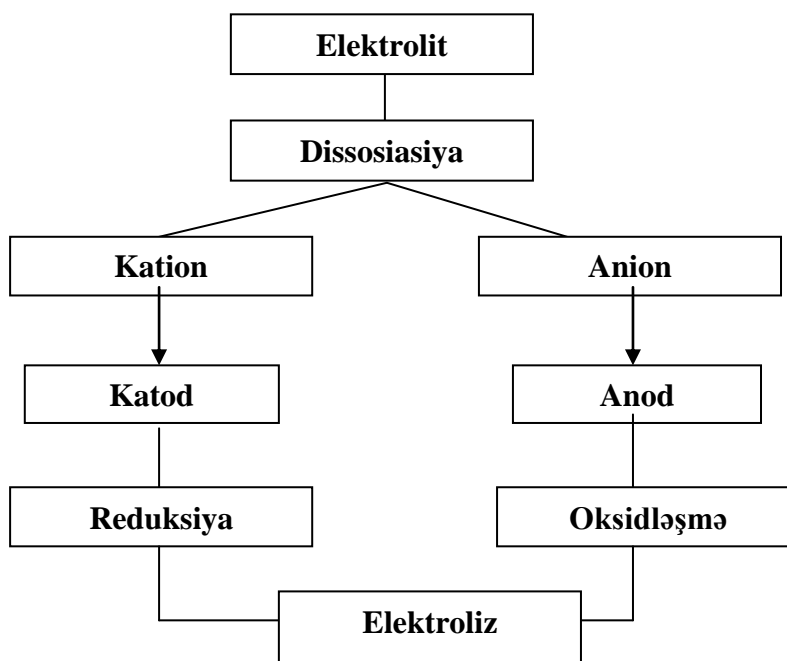
“Elektroliz” mövzusunun tədrisindən əvvəl şagirdlərə keçmiş dərslərdə öyrəndikləri oksidləşmə, reduksiya, elektrolitik dissosiasiya proseslərinə, kation, anion, katod, anod anlayışlarına, metalların elektrokimyəvi gərginlik sırasına, hallogenlərin fəallıqlarının dəyişməsi ardıcılığına aid biliklərin təkrar edilməsi tapşırığı verilir. Dərsin gedişinin “motivasiya” mərhələsində tapşırığın nə dərəcədə yerinə yetirildiyini müəyyənləşdirmək üçün şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət olunur:

- Oksidləşmə və reduksiya prosesləri nəyə deyilir?
- Hansı maddələr elektrolit hesab olunur?
- Elektrolitik dissosiasiya prosesi nədir?
- Kation, anion katod və anodun yükü necədir?

• Elektrolitin ərintisindən və suda məhlulundan elektrik cərəyanı buraxdıqda nə baş verir?

- Katodda və anodda hansı proseslər gedir?

Sullara verilən cavabları ardıcıl olaraq əlaqələndirməklə elektrolizin tərifini şagirdlər özləri ifadə edə bilirlər: elektrolitləri əritdikdə və suda həll etdikdə ionlara (müsbət yüklü kation və mənfi yüklü aniona) ayrılırlar, elektrolitin ərintisindən və suda məhlulundan sabit elektrik cərəyanı keçirildikdə nizamsız halda olan mənfi yüklü ionlar müsbət yüklü anoda, müsbət yüklü ionlar isə mənfi yüklü katoda doğru hərəkət edirlər, katodda reduksiya, anodda isə oksidləşmə prosesi baş verir və nəticədə elektrodlarda müvafiq bəsit maddələr ayrılır.

Sxem

Sxemdə verilən ardıcılığın məntiqi nəticəsi olaraq elektrolizin tərfi aşağıdakı kimi ifadə edilir:

Elektroliz, elektrolitin məhlulundan və ya ərintisindən sabit elektrik cərəyanı keçirildikdə elektrodlarda baş verən oksidləşmə-reduksiya reaksiyalarıdır.

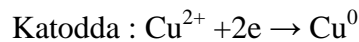
Elektrolitin ərintisinin və ya suda məhlulunun elektrolizi zamanı baş verən fərqli prosesləri aydınlaşdırmaq üçün müəllim şagirdlərin iştirakı ilə bir sıra təcrübələr nümayiş etdirir.

U-şəkilli boruya mis(II)xlörüd məhlulu tökülür və cihaz sabit elektrik cərəyanına birləşdirilir. Şagirdlər katodun üzərində qırmızıya çalan rəngli misin, anodda isə iyinə əsasən xlorun alındığını müşahidə etdikdən sonra mis(II)xlörüdün elektrolizi prosesini ardıcılıqla yazırlar.

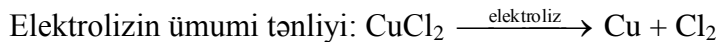
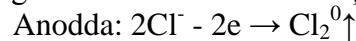
Əvvəlcə mis(II)xlörüdün suda həll olması nəticəsində dissosiasiya prosesi baş verir:

Məhluldan sabit elektrik cərəyanı keçirildikdə nizamsız hərəkət edən mis ionları katodda doğru hərəkət edərək reduksiya olunur və onun səthində bəsit maddə kimi yığılır:

Xlor ionları isə anoda doğru hərəkət edərək oksidləşir və qaz halında ayrılır:

Müəllim qeyd edir ki, mis(II)xlörüdün ərintisinin elektrolizi zamanı da eyni proses baş verir və əlavə edir ki, ammonium duzlarından başqa digər duzların və qələvilərin (katod və anod sahələri arasında arakəsmə olduqda) ərintisinin elektrolizi zamanı katodda həmişə metal alınır.

Bir sıra duzların suda məhlulunun elektrolizi zamanı baş verən fərqli prosesləri aydınlaşdırmaq üçün şagirdlərə yeni suallarla müraciət olunur:

- Metalların elektrokimyəvi gərginlik sırasında fəallıq necə dəyişir?
- Halogenlərin fəallığı hansı ardıcılıqla artır?
- Suyun dissosiasiyasında hansı ionlar yaranır?

Şagirdlərin cavabından sonra müəllim qeyd edir ki, istər metalların, istərsə də qeyri metalların ionlarının fəallıqlarının dəyişməsi onların neytral atomlarının fəallıqlarının dəyişməsinin əksinə olur. Yəni metal və ya qeyri-metal nə qədər fəaldırsa onların ionları bir o qədər passiv olur. Bu izahatdan sonra ekranda, yaxud plakatda metalların, bəzi qeyri-metal və oksigenli turşuların anionlarının fəallıq sırası aşağıdakı kimi göstərilir:

+ + 2+ + 2+ 3+ 2+ 2+ 2+ 2+ 2+ 2+ 2+ + 2+ 2+ + 4+ 3+
Li, K, Ca, Na, Mg, Al, Mn, Zn, Cr, Fe, Co, Ni, Sn, Pb, H, Cu, Hg, Ag, Pt, Au

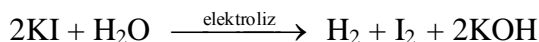
Oksidləşdiricilik (kimyəvi fəallıq) artır →

S²⁻, I⁻, Br⁻, Cl⁻, OH⁻, SO₄²⁻

→ **Reduksiyaedicilik (kimyəvi fəallıq) azalır**

Təqdim edilən sıralardan şagirdlər belə qənaətə gəlirlər ki, metal ionlarının müqayisəsi suyun hidrogen ionlarına, turşu qalığı ionlarının müqayisəsi isə, suyun hidroksil ionlarına görə aparılır.

Sonra kalium-yodidın elektrolizinə aid təcrübə aparılır, şagirdlər katodda metalın əvəzinə hidrogenin (ayrılan qaz qabarcıqlarına görə), anodda isə yodun (U-şəkilli boruya əlavə edilmiş nişasta məhlulunun göyərməsinə görə) alındığını müşahidə edirlər. Kalium-yodidın elektrolizinin ümumi tənliyi aşağıdakı kimi yazılır:

Baş verən prosesin mahiyyətini şagirdlər kation və anionların fəallıq sırasına əsasən izah edirlər.

Şagirdlər tərəfindən fəal metalların oksigenli turşularla əmələ gətirdikləri duzlarının elektroliz tənliklərinin yazılışının təhlili nəticəsində aydın olur ki, katodda su reduksiya olunaraq hidrogen ayrılır, anodda isə su oksidləşərək oksigen ayrılır. Deməli, həmin duzların suda məhlullarının elektrolizi zamanı yalnız su molekulları parçalanır, duzun kütləsi isə dəyişmir.

Metalların və qeyri-metalların fəallıq sırasına əsasən şagirdlər əksər duzların suda məhlullarının elektrolizi zamanı elektrodlarda və məhlulda hansı məhsulların alınacağı barədə əvvəlcədən fikir söyləyə və onlara aid reaksiya tənliklərini yazmağa bilirlər.

Beləliklə, elektroliz mövzusunda aid dərslərin keçirilməsində yuxarıda sadalanan mövzularla fəndaxili inteqrasiya yaradılması nəticəsində şagirdlərin bilikləri genişləndi, tamlaşdı və dərinləşdi. Eləcə də həmin bilikləri şagirdlər müstəqil olaraq əldə etdilər, müəllim yalnız bəzi məsələlərdə onlara istiqamət verdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu). "Kurikulum" jurnalı, 2008 №1.
2. M.Abbasov, A.Əliyev, M.Fərəcov, V.Əliyev. Ümumtəhsil məktəbləri üçün kimya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu). (VII-XI siniflər üçün). Kimya məktəbdə jurnalı 2-3(46-47)2014. səh.4-148.
3. Mehdiyeva N. Yeni fənn kurikulumları və inteqrasiya. Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri. Bakı, "Kövsər", 2008, səh. 109-119.
4. R.Əliyeva M.Abbasov, V.Abbasov və başqaları. Kimya. Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinif üçün dərslik. "Aspoliqraf" Bakı, 2015. 200 s.
5. [http://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nteqrasiya_\(d%C9%99qil%C9%99%C5%9Fdirm%C9%99\)](http://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nteqrasiya_(d%C9%99qil%C9%99%C5%9Fdirm%C9%99))

А.Ф.Шамилова, А.З.Мамедова, Г.В.Шадлинская

**Возможности создания межпредметной интеграции при обучении темы
“Электролиза” В VIII классе курса химии средней школы**

РЕЗЮМЕ

В статье представляется информация о наиболее употребляемом в настоящее время понятии интеграция, ее сути, уровнях; интеграция отмечается, как главный принцип в химическом предметном курикулуме, наряду с другими предметами. Отмечаются возможности создания межпредметной интеграции при организации и проведении урока "Электролиз", обучение которого намечается в VIII классе химического курса средней школы.

A.F.Shamilova, A.Z.Mammadova, G.V.Shadlinskaya

**Possibilities for creating interdisciplinary integration in the teaching of the topic
“Electrolysis” in the VIII grade of chemistry of secondary school**

SUMMARY

The article presents information on the most commonly used concept of integration, its essence, levels; integration is noted as the main principle in the chemical subject curriculum, along with other subjects. There are noted the possibilities of creating interdisciplinary integration in the organization and conduct of the lesson "Electrolysis", the training of which is planned in the VIII class of the chemical course of the secondary school.

Açar sözlər: integrasiya, fənn kurikulumu, elektroliz, oksidləşmə, reduksiya elektrolitik dissosiasiya, kation, anion.

Ключевые слова: интеграция, предметный курикулум, электролиз, окисление, восстановление, электролитическая диссоциация, катион, анион.

Key words: integration, subject curriculum, electrolysis, oxidation, reduction, electrolytic dissociation, cation, anion.